

вою, героїчною сторінкою на фоні провінційної буденності. Доля І.О. Шпаковського – приклад справжнього, беззавітного служіння своїй Батьківщині. Разом з тим, Іван Олексійович – типовий представник свого часу та соціального класу. Як і більшість представників українського дворянства, він вступив до земського ополчення за вибором, служив чесно та віддано, у складних ситуаціях проявив хоробрість та витримку і, як і більшість учасників ополчення, не вимагав собі нагород та, на жаль, практично без них і залишився.

Посилання

1. Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень: Харківський історіографічний збірник. – Х., 2003. – Вип. 6 / Ред. С.І. Посохов. – 191 с.
2. Українська історична біографістика: забуте і невідоме / Ред. М.М. Алексієвцев. – Тернопіль, 2005. – 352 с.
3. Попик В., Любовець Н. Сучасна українська біографістика: досвід та проблеми розвитку / В. Попик, Н. Любовець // Бібліографічний вісник. – 2007. – № 6. – С. 32–34.
4. Українська біографістика – BiographicaUkrainica: Зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 4 / Ред. В.І. Попик. – 553 с.
5. Апухтин В.Р. Народная военная сила. Дворянские Ополчения в Отечественную войну / В.Р. Апухтин. – М.: Т-во «Печатня С.П. Яковлева», 1912. – 240 с.
6. Целорунго Д.Г. Служебная карьера офицеров русской армии 1812 г. выходцев из различных регионов России и стран зарубежья (по формулярным спискам) / Д.Г. Целорунго. – М., 1998. – 296 с.
7. Спиридонова Л.М. Социальный облик офицеров Пензенского ополчения 1812 года / Л.М. Спиридонова // Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы. – Можайск, 2012. – С. 311–319.
8. Чорний О. В. Маловідомий герой епохи наполеонівських війн генерал-майор Микола Данилович Кудашев / О.В. Чорний // Проблеми вітчизняної історії XIX – початку XX століття. Збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – Вип. 21. – С. 183–193.
9. Міден Е. Історична роль представників седнівської гілки дворянського роду Лізогубів у період Наполеонівських війн (1805–1815) / Е. Міден // Краєзнавство у локальному та регіональному вимірі. Збірник наукових праць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – С. 220–223.
10. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 343, оп. 1, спр. 121.
11. ДАЧО, ф. 343, оп. 1, спр. 52.
12. ДАЧО, ф. 343, оп. 1, спр. 214.
13. ДАЧО, ф. 343, оп. 1, спр. 192.
14. ДАЧО, ф. 343, оп. 1, спр. 296.
15. ДАЧО, ф. 342, оп. 1 спр. 286.
16. ДАЧО, ф. 343, оп. 1, спр. 447.
17. ДАЧО, ф. 343, оп. 1, спр. 570.
18. Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства / Г.А. Милорадович: В 2-х томах. – СПб.: Губ. типография, 1901. – Т. 1. – 720 с.

Лейберов А. О. Иван Алексеевич Шпаковский – забытый герой наполеоновских войн 1812–1814 годов

Статья посвящена жизни и военной службе малоизвестного участника эпохи наполеоновских войн, нежинского дворянина И.А. Шпаковского. Исследована его служба в Нежинском пехотном полку земского ополчения, участие в заграничных походах российской армии и послевоенная карьера в гусарском полку.

Ключевые слова: дворянство, ополчение, наполеоновские войны, Нежинский уезд.

Leiberov O.O. Ivan Oleksiiiovych Shpakovskyi – the forgotten hero of the Napoleonic Wars in 1812–1814

The study reveals the life and military service of little-known participant of the era of the Napoleonic wars, Nizhyn nobleman I.O. Shpakovskyi. The author analyzed his service in Nizhyn in fantry regiment of provincial militia, participation in foreign campaigns of the Russian army and post-war career in hussar regiment.

Key words: nobility, militia, Napoleonic wars, Nizhyn district.

21.02.2016 p.

УДК 94(477):314.151.3«182»

О.М. Герасимчук

УЧАСТЬ КОЗАКІВ І СЕЛЯН ГЛУХІВСЬКОГО ПОВІТУ В ПЕРЕСЕЛЕНСЬКОМУ РУСІ МЕШКАНЦІВ ЧЕРНІГІВЩИНИ НА КУБАНЬ У 20-Х РР. ХІХ СТ.

У статті висвітлюється перебіг процесу міграції жителів Глухівського повіту Чернігівської губернії на Кубань у період другої хвилі масового переселення в 20-х рр. ХІХ ст.

Ключові слова: Чернігівська губернія, Глухівський повіт, козаки, Кубань, Чорномор'я, міграції, переселенський рух

Розширення території Російської імперії в кінці XVIII ст. й освоєння Північного Кавказу супроводжувалося масовим переміщенням населення, що приводило до важливих демографічних, господарчих, соціальних і етнокультурних змін. Основною колонізаційною силою на Північному Кавказі було українське козацтво й численне селянство [1, с. 3–4]. Міграції, як складний історико-політичний, соціально-економічний, демографічний та географічний процес, часто ставали передумовою розвитку продуктивних сил окремих територій за рахунок розширення ареалу господарчого освоєння [2, с. 9]. Тому тема міграційних рухів населення в різних регіонах не втрачає актуальності для дослідників через своє значення для розуміння перебігу історичних процесів у сучасному суспільстві.

Питання міграцій українців у XVIII–XIX ст. на Кубань частково досліджували О. Бачинська, С. Брук, В. Кабузан, В. Ликова, Є. Петренко, які у своїх публікаціях показали місце й роль переселенців з України в загальноросійському переселенському русі [3]. Попри те, що всі ці науковці вказували на важливу роль чернігівців у міграційних процесах, спеціальні дослідження, які б відображали, зокрема, переселення саме із Чернігівської губернії в кінці XVIII – першій половині XIX ст., відсутні.

Вищеназвані історики лише згадували Чернігівщину в контексті загальноросійського чи

загальноукраїнського міграційного руху. Метою даної статті є дослідження динаміки переселення з Глухівського повіту Чернігівської губернії на Кубань у 20-ті роки XIX ст., тобто під час так званої другої масової хвилі міграції, визначення тенденцій у зростаннях та спадах міграцій чернігівських селян та козаків у зазначений період на тлі загальноісторичних процесів, які відбувалися в Україні та світі.

Друга організована владою масова хвиля переселень українців на Кубань (перша проходила в 1808–1811 рр.) відбулася в 20–30-х рр. XIX ст. Згідно царського указу від 19 квітня 1820 р. передбачалося, як і десятиліття тому, переселити на Кубань 25 тис. козаків з Полтавської та Чернігівської губерній для «зміцнення Чорноморського війська». Необхідність такого кроку була обґрунтована в доповіді до царя управляючого Міністерства внутрішніх справ В. Кочубея. Чиновник відзначав нестачу землі в козаків на батьківщині, брак населення на колонізованій території й необхідність досягнення «мети міцного забезпечення кордонів своїх шляхом цього військового поселення, без якого необхідно утримувати регулярне військо з немалими витратами» [4, арк. 2 зв.–3 зв.]. За твердженням історика й педагога М. Стороженка, ще однією з причин, що викликала необхідність нового переселення українських козаків в Чорномор'я, було прагнення царського уряду «вислати з Малоросії найвільнолюбніший елемент, що розчарувався в своїх сподіваннях». А сподівалися українські козаки на те, що після формування ними своїх полків у 1812 р. їм будуть повернуті колишні права й вольності [5, с. 479–481].

Переселення 1820–1825 рр. здійснювалося за тими ж самими правилами, що були розроблені для попередньої хвилі міграцій міністром внутрішніх справ О. Куракіним. Як і раніше, переселення мало відбуватися на добровільній основі, жодного примусу й тиску на козаків не чинилося. Так само як і десятиліття тому, згідно а розпорядженням чернігівського цивільного губернатора О. Фролова-Багреєва від 13 вересня 1820 р. перевага при переселенні надавалася сім'ям, «в которых больше девок и вдов, в брак вступитъ могущих» (тут і далі оригінальний правопис документів збережено – О.Г.) [4, арк. 47]. Охочим до переселення необхідно було отримати на це дозволи від цивільного й військового губернаторів, а також на колишньому місці проживання розрахуватися з усіма боргами й зобов'язаннями перед своєю громадою й державою. Після цього майбутні переселенці отримували від односельців свідоцтво, в якому зазначалося, що для «поселения на землях, Черноморскому войску принадлежащих, препятствующих причин не имеется и мы их и все семейства их из числа нашего общества навсегда увольняем и выпускаем» [6, арк. 33].

Перша партія переселенців з Чернігівщини прибула на Кубань у с. Кушівське 30 серпня 1821 р. [7, с. 96]. Переселенців було настільки багато, що вже в 1821 р. влада була змушена штучно пригальмувати міграційний процес. У повідомленні Глухівського нижчого земського суду чернігівському цивільному губернатору щодо виконання розпорядження стосовно переселення козаків повіту на Кубань від 10 жовтня 1821 р. зазначалося, що «определенное к переселению из их звания количество людей почти уже все назначенно, следовательно могут еще поступить в число переселенцев те только из них, кои нужны будут для составления полного числа, те есть 25 000 душ, да и то тогда, когда разрешено будет от вашего начальства, а протчим таковое вовсе дозволенно уже быть не может» [6, арк. 211].

Частина козаків, усупереч їх бажанням, дозволу на переселення за рік, а той за два, так і не отримала, а низка козацьких сімей за станом здоров'я їх членів або через бідність сама відмовлялася від початкового наміру переселятися. Такі прохання надходили до цивільного й військового губернаторів від козаків Глухівського, Сосницького, Новозибківського, Чернігівського повітів [6, арк. 53, 162–163; 8, арк. 32–33; 9, арк. 3–200; 10, арк. 103–111]. Так, козак Семен Іванов із с. Орлівки Глухівського повіту 12 серпня 1821 р. в листі до царя Олександра I вже після отримання дозволу на переселення прохав залишити його із сім'єю на батьківщині, оскільки мав проблеми зі здоров'ям і побоювався, що «при моем несчастном положении в таком дальнем расстоянии скорее лишится могу семейства нежели дойти в назначенное место». На їх прохання в 1821 р. були скасовані дозволи на від'їзд козакам с. Землянка Семену Лузану й Харитону Єрію, козаку Якиму Гаркавенку із с. Зазірки Глухівського повіту. Прохання відтермінувати від'їзд до весни 1822 р. через неготовність до переселення надходило від козаків містечка Ямполя, а також сіл Полошки, Чорторики, Пустогорода, Берези цього ж повіту [6, арк. 102–103, 162–163, 168, 212, 215].

Дорога на Кубань для переселенців з України була дуже тяжкою. За даними поліції Ростова-на-Дону до 25 листопада 1821 р. через місто пройшли 32 450 осіб переселенців, а до Кушівського (за 81 версту від Ростова) прибуло 29 203 особи. Отже, померлих у дорозі тільки на цій ділянці було 3 247 душ обох статей. Військовий медик Прохорович у 1821 р. доповідав начальству, що «під час об'їзду ним у грудні місяці поселень Чорноморського війська він виявив значну кількість хворих на лихоманку, нервову гарячку й понос, а також помираючих переселенців, переважно в Ейському окрузі й частково в Бейсугському». Лікар пояснив таке становище переселенців їх слабким здоров'ям, браком харчів і одягу, непристосованістю до нового клімату й солонуватої води, тиснявою помеш-

кання (до 20 душ у одній хаті), відсутністю окремих приміщень для хворих, браком медикаментів [7, с. 98–99].

На Кубань у 1820–1825 рр. чернігівці могли потрапити й оминаючи планові потоки переселенців. Одним з таких способів було неповернення звітти тих, хто ще раніше або й під час переселенської кампанії вирушив туди на сезонні заробітки. Козак Іван Демешко із с. Собичеве Глухівського повіту, який був на заробітках на суконній фабриці в Харківській губернії в 1821–1822 рр., потім самостійно перебрався на Кубань у с. Кушівське до брата-переселенця Фоми Демешка. У 1824 р. він уже звітти прохав глухівську місцеву владу про узаконення його перебування на новому місці на постійній основі. 21 вересня 1825 р. цей козак наказом командира Кавказького окремого корпусу О. Ермолова був офіційно зарахований до складу Чорноморського війська [6, арк. 256, 266]. Козак Петро Тарасенко із с. Обложки Глухівського повіту в лютому 1823 р. отримав у Глухівському повітовому казначействі плакатний паспорт на один рік і виїхав із села на заробітки на Кубань у с. Ведмедівське, де жив у своїх родичів, які самі за 5 років до цього прибули туди за такими ж річними паспортами. Пробувши рік на Кубані, козак вирішив там залишитися назавжди й попросив Комітет у справах переселенців порушити клопотання перед Глухівським нижчим земським судом про забезпечення відрядження до нього на Кубань з Обложок його дружини Ксенії й малолітнього сина Павла. Дозвіл на переїзд сім'ї козака був наданий як губернатором, так і повітовим судом [11, арк. 178, 187].

Таблиця 1

**Переселення козацьких сімей з повітів
Чернігівщини на Кубань у 1821–1822 рр.
(станом на 01.07.1822 р.)**

Повіти	Чоловіки	Жінки	Разом
Борзнянський	2 168	1 577	3 745
Конотопський	1 960	1 574	3 534
Сосницький	1 479	1 016	2 495
Козелецький	1 334	983	2 317
Кролевецький	862	657	1 519
Чернігівський	807	724	1 531
Ніжинський	668	527	1 195
Глухівський	460	325	785
Городнянський	361	320	681
Суразький	184	117	301
Новозибківський	168	81	249
Н-Сіверський	57	38	95
Усього	10 508	7 939	18 447

Згідно з відомостями Малоросійсько-Чернігівської казенної палати від 8 липня 1822 р. із Чернігівщини на Кубань упродовж року вибуло 18 447 осіб обох статей із стану козаків. Розподіл переселенців за повітами вибуття показано в табл. 1 [4, арк. 214–214 зв.].

Варто відзначити, що після 1822 р. потік переселенців із Чернігівщини суттєво зменшився, тому наведені в табл. 1 статистичні дані фактично повною мірою відображають тенденцію регіонального розподілу виселення чернігівських козаків на Кубань у 1821–1825 рр. Дані табл. 1 свідчать, що під час другої масової хвилі переселення 1821–1825 рр. з Чернігівщини найактивніше мігрували козаки південних повітів губернії. Зазначену кількість переселенців підтверджують і відомості місцевих органів влади. Так, у відомості Глухівського нижчого земського суду від 31 травня 1822 р. наводяться дані стосовно вихідців до Чорномор'я з цього повіту. Згідно цих даних, із Глухівського повіту на той момент вже вирушили на Кубань 420 чоловіків і 313 жінок, а приготувалися в дорогу ще 50 чоловіків і 28 жінок із середовища козаків. Як бачимо, дані обох відомств фактично співпадають. Найбільше козаків із Глухівського повіту до кубанського краю вирушило з наступних населених пунктів: Слоут (142 особи), Собичеве (85 осіб), Береза (59 осіб), Чорторики (52 особи), Землянка (48 осіб). Окрім козаків, за даними того ж Глухівського нижчого земського суду, з повіту на Кубань за 1821–1822 рр. виїхало також більше 400 осіб неревізьких душ [6, арк. 237–243]. До кінця 1822 р. загальна кількість чернігівських переселенців на Північний Кавказ досягла 22 735 душ [7, с. 104].

Остання організована партія переселенців із Чернігівщини прибула на Кубань з Новгород-Сіверського повіту 17 серпня 1825 р. [12, с. 145]. Згідно з даними дослідника історії Кубанського козачого війська Є. Феліцина, упродовж 1820–1825 рр. до Чорномор'я із Чернігівської та Полтавської губерній переселилося 8 623 козацькі родини: 25 627 чоловіків та 22 755 жінок [5, с. 481; 13, с. 118]. За твердженням історика І. Бентковського, у 1821–1825 рр. до Кубанського краю із Чернігівської та Полтавської губерній прибуло 48 382 осіб обох статей, з них чернігівці становили 23 703 особи. За роками прибуття на землі Війська Чорноморського переселенці з Чернігівщини розподілилися наступним чином: 1821 р. – 10 201 особа, 1822 р. – 12 534 особи, 1823 р. – 174 особи, 1824 р. – 476 осіб, 1825 р. – 318 осіб. У 1824–1825 рр. усі українські переселенці до Чорномор'я були винятково чернігівцями [7, с. 104].

На Кубані за 1821–1830 рр. переселенці з Чернігівщини та Полтавщини заснували 18 нових поселень [7, с. 106]. Історик О. Туренко завершив свою працю «Історичні записки про військо чор-

номорське» словами: «Чорноморське військо, яке при своєму початковому заснуванні мало 26 тисяч душ, що перейшли з Дністра, Бугу й Дніпра на цю землю, тепер же (у 1830 р. – О.Г.) нараховує до 110 тисяч душ обох статей. Кількість ця збільшилася неодноразовими переселеннями з малоросійських губерній, без чого нездоровий цей край залишився би без людей, бо в ньому щорічно значно більше помирало, ніж народжувалося, не кажучи вже про вбитих у безперервних боях з непримиренним ворогом і померлих від ран» [14, с. 149].

Переселення українців на Північний Кавказ у першій половині XIX ст. супроводжувалося складним процесом їх адаптації до місцевих умов – психологічної, біологічної, соціально-економічної, структурної, побутової. Чернігівські козаки й селяни, що переселялися в цей регіон, переносили на нові землі свій спосіб господарювання, устрій життя, свої традиції, звичаї, обряди. Переселенці з Чернігівщини, долаючи всі труднощі, сприяли зростанню населення й інтенсивному господарському освоєнню Північного Кавказу, забезпечуючи при цьому охорону південних рубежів Російської імперії. Найактивнішими переселенцями на Кубань під час другої масової хвилі міграцій у 20-х рр. XIX ст. були мешканці південних регіонів Чернігівщини, зокрема козаки й селяни Глухівського повіту, частка яких в загальній масі чернігівських переселенців у 1821–1825 рр. становила близько 5 %. Результатом переселення українців в 20-ті роки XIX ст. на Кубань стало покращення в цьому регіоні демографічної ситуації, що сприяло подальшій військовій та господарчій колонізації краю й надійнішій охороні південних рубежів Російської імперії.

Посилання

1. Сазонова С.Е. Переселение украинцев на Северный Кавказ и их социокультурная адаптация (конец XVIII – первая половина XIX в.): автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / С.Е. Сазонова. – Ставрополь, 2010. – 30 с.
2. Покшиповський В.В. Заселение Сибири (историко-географические очерки) / Под ред. В.А. Кротова. – Иркутск: Областное гос. изд-во, 1951. – 208 с.
3. Бачинська О. «Малоросійські козаки» XIX ст.: соціо-демографічна характеристика та територія розселення / Олена Бачинська // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. праць. – Число 12. – К.: Інститут історії України, 2012. – С. 15–26; Брук С.И. Миграция населения в России в XVIII – нач. XX в. (Численность, структура, география) / С.И. Брук, В.М. Кабузан // История СССР. – 1984. – № 4. – С. 41–59; Их же. Численность и расселение украинского этноса в XVIII – нач. XX в. / С.И. Брук, В.М. Кабузан // Советская этнография. – 1981. – № 5. – С. 15–31; Ликова В. Переселення малоросійських козаків на землі Чорноморського війська на початку XIX ст. / Вікторія Ликова // Чорноморська минувшина: Зб. наук. праць. – Вип. 5. – Одеса: СПД Бровкін О.В., 2010. – С. 27–33; Петренко Є. Українське козацтво і Кубань / Євген Петренко //

Київська старовина. – 1993. – № 1. – С. 114–119.

4. Держархів Чернігівської області, ф. 128, оп. 1, спр. 2352, 280 арк.

5. Н.С. К истории малороссийских казаков в конце XVIII и в начале XIX века (продолжение) / Н.С. // Киевская старина. – 1897. – № 6. – С. 461–483.

6. Держархів Чернігівської області, ф. 128, оп. 1, спр. 2356, 268 арк.

7. Бентковский И. Заселение Черномории с 1792 по 1825 год / Иосиф Бентковский // Памятная книжка Кубанской области издан. 1881 года [сост. Фелицын Е.Д.] – Краснодар: Тип-я Кубанского областного правления, 1881. – С. 1–125.

8. Держархів Чернігівської області, ф. 128, оп. 1, спр. 2353, 96 арк.

9. Держархів Чернігівської області, ф. 128, оп. 1, спр. 2354, 566 арк.

10. Держархів Чернігівської області, ф. 128, оп. 1, спр. 2355, 247 арк.

11. Держархів Чернігівської області, ф. 128, оп. 1, спр. 2357, 199 арк.

12. Самовтор С.В. Переселенческий комитет Черноморского казачьего войска (1821–1826) / С.В. Самовтор // Козацька спадщина: Альманах Інституту суспільних досліджень. – Вип. 4. – Дніпропетровськ: Пороги, 2008. – С. 142–146.

13. Петренко Є. Українське козацтво і Кубань / Євген Петренко // Київська старовина. – 1993. – № 1. – С. 114–119.

14. Туренко А.М. Исторические записки о войске черноморском / А.М. Туренко. – К.: Тип-я А. Давиденко, 1887. – 149 с.

Герасимчук А.М. Участие казаков и крестьян Глуховского уезда в переселенческом движении жителей Черниговщины на Кубань в 20-е гг. XIX в.

В статье освещается ход процесса миграций жителей Глуховского уезда Черниговской губернии на Кубань в период второй волны массового переселения в 20-е гг. XIX в.

Ключевые слова: Черниговская губерния, Глуховский уезд, казаки, Кубань, Черноморье, миграции, переселенческое движение

Herasymchuk O.M. Participation of Cossacks and peasants of Hlukhiv district in resettlement movement of Chernihiv region residents to Kuban in the 20s of the XIX century

The article highlights moving of migration process of Hlukhiv district residents of Chernihiv region to Kuban during the second mass resettlement period in the 20s of the XIX cent.

Key words: Chernihiv province, Hlukhiv district, Cossacks, Kuban, Black Sea region, migration, resettlement movement.

01.03.2016 p.